

UOT 334.341

QLOBAL İQTİSADI PROBLEMLƏR VƏ ONLARIN HƏLLİ YOLLARI¹FƏRZƏLİYEV MEHRƏLİ MƏMMƏD oğlu²ƏZİZOVA KƏMALƏ VAQİF qızı*Sumqayıt Dövlət Universiteti, 1-professor, 2-baş müəllim**e-mail: ilqarosmanov1975@ mail.ru*

Açar sözlər: global iqtisadi problemlər, ərzaq təhlükəsizliyi, müharibə, sülh, ekologiya, demoqrafiya, maliyyə, əhali, dünya, elmi-texniki tərəqqi

Məlum olduğu kimi, global iqtisadi problemlər bu və ya digər mənada daha geniş miqyasda malik olduğu və qrup dövlətləri, regionları, eləcə də bütün dünyanı əhatə etdiyi üçün bu problemlərin həlli bütün beynəlxalq aləmi maraqlandırır. Bu mənada həmin problemlərin həllində beynəlxalq ictimai-iqtisadi münasibətlərin səviyyəsi böyük rol oynamalıdır. Qlobal problemlər bütün bəşəriyyətin, ölkələrin, xalqların mənafeyinə toxunur, sivilləşməni məhv etmək təhlükəsini doğurur. Hazırkı dövrdə global problemlərin bir neçə fərziyyələri mövcuddur. Bunlardan ikisi əsasdır:

1. Bədbin fərziyyəyə əsasən global ərzaq ehtiyatı problemi və ekoloji problemlər XXI əsrin ortalarında baş verə bilər.

2. Nikbin fərziyyəyə əsasən isə insan cəmiyyətinin sülh və elmi-texniki tərəqqi şəraitində artıq əhali sıxlığından yaranan ehtiyat və ətraf mühitin çirklənməsi problemləri və s. insanların məhvinə səbəb ola bilməz [1].

Qlobal problemlər, həqiqətən də, ümumplanetar, dünyəvi mahiyyət kəsb etməklə, Yer üzərindəki bütün insanların həyat fəaliyyətinə toxunur. İctimai elmlər özləri isə ümumbəşəri, planetar proseslərin möhkəm təsiri altında gedir. Birlik haqqındakı qədim ideya bu halda yeni qüvvətli impuls alır. Qlobal problemlər, əgər onların həlli tapılmasa, bəşəriyyəti çox qorxudur, hətta həyatın və sivilizasiyanın məhvinə səbəb ola bilər [4].

Əsas global problemlərə aşağıdakıları aid etmək olar: müharibə və sülh problemi, ekoloji, demoqrafik, enerji, xammal, ərzaq, Dünya okeanının ehtiyatlarının istifadəsi və kosmik məkanın kəşfi problemləri. Qlobal problemlərin müasir təsnifatı 1980-ci illərdə təşəkkül tapmışdı. Qlobal problemlər bir-biri ilə qarşılıqlı təsirdədir, məsələn, enerji və xammal problemləri ekoloji problemlə, ekoloji problem demoqrafik problemlə, demoqrafik isə ərzaq problemi ilə sıx əlaqədədir. İlk əvvəl global problemlərin meydana çıxması kapitalizmin ziddiyyətlərinin nəticəsi kimi qiymətləndirilirdi. İndi bu proseslər sivilizasiya yaşamasından izah edilir. Sivilizasiya yaşaması vahid dünya sivilizasiyası ilə yanaşı, ayrı-ayrı regional və subregional sivilizasiyaların mövcudluğuna əsaslanır. Buna görə də 1990-cı illərdə global problemlərin təsnifləndirilməsində yeni məqamlar meydana çıxmışdı. Hal-hazırda tədqiqatçılar aşağıdakı ən ümumi problemləri qeyd edirlər:

- siyasi və sosial-iqtisadi problemlər (nüvə müharibəsinin qarşısının alınması, dünya birliyinin davamlı inkişaf problemi);

- təbii-iqtisadi inkişafıla bağlı olan problemlər (ekoloji, enerji, xammal, ərzaq, Dünya okeanı problemlər);

- sosial problemlər (demoqrafik, millətlərəarası, mədəni, səhiyyə problemləri);

- insanların kütləvi məhvinə gətirib çıxaran qarışıq problemlər (hərbi, regional münaqişələr, cinayətkarlıq, texnoloji qəzalar, təbii fəlakətlər);

- elmi problemlər (kosmik məkanın kəşfi, müxtəlif sahələrdə uzunmüddətli proqnozlaşdırma problemləri).

Beləliklə, əsas global problemlərin təsnifləndirilməsində müəyyən irəliləyişlər müşahidə olunur. Bəzi müəlliflər belə hesab edirlər ki, global problemlərin arasında birinci yerdə əvvəllər də olduğu kimi, nüvə müharibəsinin qarşısının alınması durur. Digərləri birinciliyi ekoloji problemə,

üçüncüləri isə demoqrafik, ərzaq və ya bəzi ölkələrin geridəqalma probleminin aradan qaldırılmasına verirlər. Görünür, bu problemlərin hər birini prioritet problem adlandırmaq olar, çünki qlobal problemlər bəşəriyyətin sağ qalıb-qalmaması məsələsinə toxunur. Onlar müxtəlif amillərin, və ilk növbədə təsərrüfat həyatının beynəlmilləşməsi proseslərinin nəticəsi olmuşdur. Vacibliyindən asılı olmayaraq, qlobal problemlər müasir xarici kompaniyaların fəaliyyətinə çox mühüm təsir göstərir.

Qlobal problemlərin həlli maliyyə-iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmanı və iri məbləğdə xərcləri tələb edir. Bəzi fikirlərə görə, qlobal problemlərin həllinə ildə 1 trln. dollaradək vəsait tələb olunur. Belə miqdarda vəsaiti tapmaq çox çətinidir. Ona görə də qlobal problemlərin həlli maliyyə vəsaitlərini bölüşdürərkən bu problemlərdən hansının daha mühüm olmasının təyin olunmasından asılıdır. Beləliklə, məhz bu məsələlərə xüsusi diqqət tələb olunur.

Ən mühüm qlobal iqtisadi problemlərdən biri ərzaq problemidir. Ərzaq təhlükəsizliyi problemi fərdi səviyyədə səmərəli həll oluna bilməz. Müasir dövrdə ərzaq məhsullarının keyfiyyətli, ekoloji təhlükəsizliyinə nail olmaq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müasir iqtisadi inkişaf meyilləri ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi, həmçinin ənənəvi ərzaq məhsulları istehsalı imkanlarını məhdudlaşdırır. Müasir texnologiyanın geniş miqyaslı tətbiqi, kütləvi informasiya vasitələrinin inhisarlaşması, yüksək gəlir əldə etmək cəhdi, ilk növbədə, insanların təhlükəsizliyi, sağlamlığı deyil, məhz kapitalın maraqlarını əks etdirir, bu maraqlardan doğan tələblərə cavab verir [2].

Ərzaq probleminin vəziyyəti həmişə dünya alimlərinin, beynəlxalq təşkilatların və dövlət orqanlarının diqqət mərkəzində olmuşdur. Ayrı-ayrı dövrlərdə bu sahədə müzakirələr, təhlillər, geniş araşdırmalar aparılmışdır. Dünyada ərzaq və kənd təsərrüfatı məhsulları məsələsi ilə məşğul olan ən böyük beynəlxalq təşkilat – FAO (ərzaq və kənd təsərrüfatı təşkilatı) hesab edilir. Bu təşkilat 1945-ci ildə yaradılmışdır (mərkəzi Romadadır). Bu təşkilata 174 ölkə və Avropa İttifaqı dövlətləri daxildir. 5 ərazi şöbəsi vardır: Afrika üzrə; Asiya və Sakit okeanı üzrə; Avropa; Latin Amerikas; Karib hövzəsi və Yaxın Şərq üzrə. Bu təşkilat əsasən öz üzvlərinin üzvlük haqqı hesabına maliyyələşdirmə həyata keçirir.

Hazırda dünyada qida təhlükəsizliyinin idarə edilməsi üçün ən çox istifadə olunan sistem HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Point – Təhlükəli Faktorların Analizi və Kritik Nəzarət Nöqtələri) sistemidir və bu, ərzaq təhlükəsizliyinin idarəedilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən, təhlükəli faktorların identifikasiyası, qiymətləndirilməsi və onlara nəzarət mexanizmidir. Təhlükəli faktor – insan sağlamlığı üçün təhlükə mənbəyi olub, ərzaq məhsullarında yer alan bioloji, kimyəvi və fiziki agent və ya ərzaq məhsulunun vəziyyətidir. Kritik Nəzarət Nöqtəsi isə təhlükəli faktorun qarşısını almaq, aradan götürmək və ya onu məqbul həddə salmaq üçün nəzarətin zəruri olduğu istehsal zəncirinin mərhələsidir.

HACCP müasir dövrdə ərzaq təhlükəsizliyinin idarə edilməsi üçün istifadə edilən ən səmərəli sistem hesab edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, HACCP kifayət qədər mürəkkəb bir sistemdir. Ərzaq təhlükəsizliyinin idarə edilməsi mexanizmini sadələşdirmək məqsədilə Codex Alimentarius Komissiyası onu məqbul səviyyəyə qədər sadələşdirmiş və yeddi prinsipi əsas götürmüşdür. Bu prinsiplər aşağıdakılardan ibarətdir: təhlükəli faktorların analizinin aparılması; kritik nəzarət nöqtələrinin müəyyən edilməsi; kritik hədlərin təyin edilməsi; kritik nəzarət nöqtələrinin monitoring sisteminin yaradılması; monitoring zamanı kritik nəzarət nöqtəsinin nəzarətdən çıxdığı qeydə alındıqda istifadə edilmək üçün korrektəedici fəaliyyətlərin müəyyən edilməsi; HACCP sisteminin səmərəli işlədiyini təsdiqləmək üçün sınaq üsulunun müəyyən edilməsi; bu prinsiplərə və onların tətbiqinə aid olan üsulun və qeydiyyatın sənədləşdirilməsi qaydasının müəyyən edilməsi.

FAO-nun hesablamalarına görə, əhalini ərzaq məhsulları ilə təmin etmək üçün (müvafiq normalarla) 2025-ci ilədək istehsalın həcmi 2 dəfə artırılmalıdır [5].

Bu isə o qədər də real deyildir. Müəyyən iqtisadi hesablamalara görə, 2030-cu ilədək ərzaq məhsulları istehsalı zəif də olsa, artan istiqamətdə dəyişəcəkdir.

Beləliklə, ərzaq təhlükəsizliyi probleminin həllində üç cəhətə fikir yönəldilir:

1. istehsalın 2 dəfə artırılması.
2. təbii artımın məhdudlaşdırılması.
3. əsas ərzaq növləri üzrə qida normalarının azaldılması mümkünlüyü.

Mütəxəssislərin fikrincə, dünya ərzaq çatışmazlığının və aclıq probleminin aradan qaldırılması üçün ərzaq məhsullarının istehsalını əvvəlki illərə nisbətən 4-5 dəfə artırmaq lazımdır. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün torpaqların becərilməsində aqrotexnikanın son nailiyyətlərindən istifadə, ziyanvericilərə qarşı mübarizəni genişləndirmək, təbii və süni məhsuldarlığı artırmaq lazımdır. Son illərdə dünya ölkələri iqtisadi məhsuldarlığın artırılmasını qarşıya qoyurlar.

Bəşəriyyətin qarşısında duran ən kəskin qlobal problemlərdən biri müharibə və sülh problemidir. Dövlətlər arasında müharibələr min illər boyu davam etmişdir. Bunun nəticəsində isə bir çox nəsillərin böyük zəhmətlərinin nəticələri məhv olmuşdur. Dünyada baş verən müharibələrin tarixi, məhv olmuş insanlar, dağılmış kənd və şəhərlər, cəmiyyətdə dəymiş iqtisadi ziyan-bunların statistikasını hamıya məlumdur. Müharibələrin başlanma səbəblərini hər dövlət istədiyi kimi izah etmişdir. Lakin bir ümumi səbəb təklif edilməzdir: müharibə aparən təcavüzkar dövlət öz gə torpaqlarını, o cümlədən həmin ərazinin yeraltı və yerüstü sərvətlərini ələ keçirməklə guya öz xalqına xöşbəxtlik gətirmək istəmişdir. Əslində isə yeni müharibə üçün əsas yaradılmışdır.

Hazırda Ermənistanın Azərbaycana qarşı apardığı müharibə təcavüzkar xarakter daşıyır, öz gə torpaqlarını ələ keçirmək, yeraltı və yerüstü sərvətlərini mənimsəməyə xidmət edir.

Müharibə bəşəriyyətin əsas qlobal problemi kimi qalmaqdadır ki, onların da əsasını dövlətlərin arasındakı münaqişələr təşkil edir. Dövlətlər arasındakı hərbi toqquşmaların mənbəyi ərazi, iqtisadi və siyasi ekspansiya, cəmiyyətdə hakim olan və öz sərvətlərini artırmağa can atan dövlətlərin digər xalqların milli suverenliyinə qəsd etmələri olmuşdur.

Elmi-texniki inqilabın bəhrələrindən hansı məqsədlərlə istifadə ediləcəyi məsələsi müasir dövrün ən aktual problemlərindəndir. Elmi-texniki inqilabın istiqamətləri yer üzündə nemətlər bolluğunu təmin etməyə, cəmiyyətin tərəqqisi üçün, şəxsiyyətin inkişafı üçün xidmət etməlidir. Hazırda müasir elmi-texniki nailiyyətlərin hərbi məsələlərə tətbiqi şəraitində müharibələr daha dağıdıcı xarakter alır. Müharibələr üçün bir sıra obyektiv sosial – iqtisadi və siyasi səbəblər qalsa da, müasir dünyada müharibələrin qarşısını almaq mümkündür.

Müharibələr yaradılmış maddi və mənəvi sərvətlərin məhv edilməsi ilə bağlı olduğundan onların qarşısının alınması bəşəriyyətin bu bələdan xilas olması məsələsi həmişə çox mühüm qlobal problem olaraq qalır.

Dünyada mövcud olan silahlar elə bir dağıdıcı gücə malikdir ki, dünya müharibəsi baş versə, sivilizasiya məhv olacaq. Hegemon dövlətlərin iştirakı olmadan heç bir problemi həll etmək olmaz. Müharibələrin qarşısının alınmasında BMT və hegemon dövlətlər əsas rol oynamalıdırlar. BMT və hegemon dövlətlər silahların istehsalının dayandırılması və tərksilah uğrunda mübarizə aparmalıdırlar. Bu məqsədlə nüvə silahları və digər kütləvi qırğın silahları tamamilə məhv olunmalı və istehsalı dayandırılmalıdır.

Ekoloji problem də mühüm qlobal problemlərdən biridir. Təbiətlə insan arasında gərginliyin artmasında təzahür edən ekoloji böhran məhsuldar qüvvələrin və istehsal münasibətlərinin inkişafının biosferanın resurs-bioloji imkanlarına uyğun gəlməməsi, insanın təbiətə təsirinin güclənməsi və təbiətin ictimai inkişafa təsirinin genişlənməsi ilə səciyyələnir. Ekoloji problem həmçinin ətraf mühitin çirklənməsində də təzahür edir. Ətraf mühitin mühafizəsi və inkişafına dair Beynəlxalq Komissiya ətraf mühitin və ümumi ekoloji durumun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması proqramlarını işləyib hazırlayır. Ekoloji problemin həlli üçün bu komissiya və digər beynəlxalq təşkilatlar müvafiq sənədlər hazırlayır.

Beləliklə, qlobal problemləri tezliklə və ayrı-ayrı ölkələr səviyyəsində həll etmək mümkün deyil. Onların həlli üçün vahid beynəlxalq mexanizm tələb olunur. Qlobal problemlərin həllində BMT, BMF, ÜTT, regional təşkilatların da rolu çoxdur [3].

Yuxarıda göstərilən problemlərin vacibliyi və ciddiliyi üzündən xarici kompaniyaların iqtisadi siyasəti də dəyişir. Onların fəaliyyətinə demoqrafik amillər, istehlakçılarının sayının dəyişməsi, onların sosial vəziyyəti, müharibə təhlükəsi, ekoloji problem və s. təsir göstərir.

Elmi yeniliyi: Qlobal iqtisadi problemlər bir proses kimi insanların mövcudluğunu, inkişafını, onların gündəlik həyatlarını düşündürən bir məsələdir. Qlobal iqtisadi problemlərin həlli cəmiyyətin təsərrüfat həyatını və insanların həyat fəaliyyətinin yaxşı olmasının yollarını

